

Олександр ПОТИЛЬЧАК (Київ)

ОРГАНІЗАЦІЯ РАДЯНСЬКОЇ ТАБІРНОЇ МЕРЕЖІ ДЛЯ ВІЙСЬКОВО-ПОЛОНЕНИХ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРИКАРПАТТІ В 1944-1945 РР.

Серед численних аспектів проблематики радянського військового полону часів Другої світової війни в Україні, котрі до останнього часу майже не вивчалися, чільне місце посідають питання організації мережі стаціонарних таборів для військовополонених на території західноукраїнського регіону в 1944-1945 рр. На сьогодні вітчизняна історіографія проблеми, обмежується лише кількома працями дотичними до цієї теми. Дуже побіжно розглядає процес становлення табірної системи ГУПВІ НКВС (МВС) СРСР на території України у роки війни й повоєнний період А.С. Чайковський [8]. Свого часу більш предметно проаналізував організаційно-структурну діяльність органів радянського військового полону в УРСР і автор цієї статті [7], проте облаштування табірної мережі в західноукраїнському регіоні поки-що залишається малодослідженим аспектом теми.

У статті, на основі архівних матеріалів із фондів Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України, автор здійснив спробу комплексного вивчення питання організації і розвитку мережі стаціонарних таборів НКВС СРСР для військовополонених на території Прикарпатського регіону Української РСР у 1944-1945 рр. Виділено причини та основні чинники, котрі визначали особливості, характер й інтенсивність процесу організації таборів.

У другій половині 1944 р. військово-стратегічна ініціатива на фронтах остаточно закріпилася в Червоної Армії, яка завершувала визволення України від нацистів. Відчутне зростання кількості військовополонених, а також відносно швидке просування військ на захід змусило НКВС та армійські інстанції, відповідальні за полонення та утримання бранців у фронтових приймально-пересильних таборах, подумати про зміну дислокації останніх ближче до лінії фронту.

У кінці 1944 р. НКВС розпочав організацію стаціонарних таборів для військовополонених і в безпосередній близькості від районів бойових дій на Прикарпатті. У жовтні 1944 р наказом НКВС СРСР № 001271 було створено перший із них № 304 (м. Станіслав). Вже наступного місяця центральне керівництво наркомату через брак належних приміщень для організації табору, ухвалило рішення про його передислокацію до м. Сваляви (Закарпатська Україна). Проте загрозлива епідемічна ситуація у цьому регіоні, врешті-решт, примусила Москву відмовитись від планів передислокації табору [1, прим. 121, арк.1-1зв.; 2, прим. 26, арк. 1-1зв.].

Із перенесенням військових дій на територію країн Центральної Європи неминуче розтягнулися фронтові комунікації, а це додавало клопоту з організацією евакуації значних мас полонених у тил. До того ж виникла потреба у перевантаженні ешелонів бранців із вузької (західноєвропейської) на широку (східноєвропейську) залізничну колію. Переслідуючи цю мету, 24 січня 1945 р. наказом № 0036 НКВС СРСР доручає республіканському наркомату організувати у прикордонних районах УРСР спеціальні проміжні табори-розподільники: № 186 – м. Залуж, Львівської області (з лімітом контингенту у 15000 осіб); № 194 – м. Сянок (Польща), з лімітом – 10000 осіб [2, прим. 7, арк. 1-2]. Ці табори мали виконувати роль своєрідних перевалочних пунктів для військовополонених на їх шляху до стаціонарних виробничих таборів у глибокому тилу.

Вже 27 квітня 1945 р. з'явилися одразу два накази В. Чернишова про організацію таборів на території УРСР. Один із них – у селі Гельсендорф Дрогобицької області – отримав порядковий номер 232 та ліміт контингенту в 1500 осіб. Його бранців планували використати на будівництві місцевих сажових заводів [2, прим. 70, арк. 1-1зв.; Прим. 72, арк. 1-1зв.].

5 травня 1945 р. керівництво союзного наркомату доручило НКВС УРСР організувати табір для військовополонених у Золочеві Львівської області. Лімітна наповнюваність новостворюваного режимного об'єкту № 306

складала 6500 осіб, котрих передбачалося працевлаштувати на кам'яновугільних копальнях Прикарпатського вугільного басейну [2, прим. 83, арк. 1-1зв.]. Після цього організацію нових стаціонарних таборів військовополонених в Україні було тимчасово призупинено, а відновило її УПВІ НКВС і ВВІ УНКВС УРСР лише у липні 1945 р.

Одночасно з облаштуванням в Українській РСР нових режимних об'єктів ГУПВІ тривала територіально-організаційна реорганізація існуючих управлінь таборів для військовополонених. виявилось це передусім у зміні пунктів дислокації табірних управлінь, корегуванні граничної лімітної кількості контингенту, а також у профільній реорганізації таборів. 6 червня 1945 р. свою "прописку" змінили одразу три табірних управління: № 186 (м. Залуж, Львівської обл.), а також табори № 194 та 275 (м. Сянок і Перемишль), які за договором між СРСР та Польщею мали відійти останній. Відтепер пунктами їх дислокації були відповідно Сміла в Київській області, Самбір – Дрогобицької та Львів. Причиною такого кроку НКВС стала, як говорилось в наказі з цього приводу – "...відсутність обладнаних приміщень для розміщення військовополонених у таборах..." [2, прим. 120, арк. 1-1зв.]. Проте, що стосується останніх двох таборів, то їхню передислокацію, на нашу думку, все ж зумовило прикордонно-територіальне питання.

Дещо відмінна від вищенаведених ситуація склалася в липні 1945 р. у Золочеві на Львівщині. Тут на приміщення табору військовополонених № 306 претендували військові інстанції. Зрештою це й виявилось причиною його передислокації до Шепетівки. Одночасно лімітну чисельність (тепер уже Шепетівського) табору № 306 було збільшено до 5600 осіб, а до його складу ГУПВІ передав 6 табірних відділень Бердичівського табору № 112 [3, прим. 34, арк. 1-1зв.]. Аналогічні причини змусили НКВС у вересні-жовтні 1945 р. із Станіслава до Чернівців перевести особовий склад, майно та контингент військовополонених табору № 304 [3, прим. 79, арк. 1].

Упродовж літніх місяців 1945 р. фронтові органи військового полону звільнили значну частину полонених, які утримувалися у ФПТТ на території країн Центральної Європи та Німеччини. За даними Генерального штабу Червоної Армії, їх кількість становила близько 600000 осіб [6, с. 33]. Як наслідок – низка тилових виробничих таборів у Радянському Союзі позбавлялися потенційної можливості поповнити свої трудові контингенти. У зв'язку з цим 30 серпня 1945 р. керівництво НКВС наказом № 001000 прийняло рішення ліквідувати 21 із них. На території України серед цих таборів така доля чекала й табір № 194 (м. Самбір). Його особовий склад, майно, автомобільний та гужовий транспорт передбачалося використати для укомплектування новостворюваних таборів [3, прим. 69, арк. 1-3]. У жовтні 1945 р. ГУПВІ НКВС СРСР остаточно ліквідувало самбірський табір військовополонених, а всі людські та матеріальні ресурси цього режимного об'єкту спрямовувалися на укомплектування інших таборів на території УРСР, зокрема, таборів для військовополонених ГУШОСДОР НКВС СРСР [4, прим. 6, арк. 1-1зв.; Прим. 7, арк. 1; Прим. 12, арк. 1-1зв.; Прим. 13, арк. 1-1зв.; Прим. 18, арк. 1-1зв.; Прим. 54, арк. 1-3зв.].

Відчутна реорганізація таборів військовополонених на території України була розпочата НКВС напередодні нового 1946 року. 31 грудня заступник наркома внутрішніх справ СРСР В. Чернишов підписав наказ № 001560 "Про організаційні зміни у складі таборів НКВС для військовополонених на території Української РСР" [4, прим. 56, арк. 1-22]. Про масштабність останніх можна судити навіть із обсягу нормативного документу – 22 аркуші. Цікаво, що реорганізація цього разу торкнулася й трьох західноукраїнських таборів - № 275 (м. Львів), № 232 (м. Стрий) і № 304 (м. Станіслав). Метою акції керівництво НКВС СРСР бачило "...покращення організаційної структури таборів... та приведення їхньої лімітної чисельності у відповідність фактичній наявності військовополонених..." [4, прим. 56, арк.1]. У результаті два табори – Львівський та Станіславський – втратили 15 своїх відділень, а ті що залишилися – були реорганізовані. За функціональністю ці відділення були виробничими, приймально-розподільчими, а також обслуговували підсобні господарства таборів. Граничні ліміти контингентів усіх таборів також змінили.

Таким чином, усього протягом 1943-1945 рр. УПВІ НКВС СРСР та його республіканські структури організували на території Прикарпаття 5 стаціонарних таборів для військовополонених. У результаті розглянутих вище організаційних і структурно-реорганізаційних заходів відомства, на початок 1946 р. функціонували 3 таких табори, у складі котрих за неповними даними перебувало 20 табірних відділення з лімітною наповненістю понад 20000 військовополонених [Див. табл. 1].

Таблиця 1. Табори для військовополонених на території Львівської, Станіславської та Дрогобицької областей Української РСР у 1944-1945 р. [5, арк. 20, 23, 41, 50.]

№ пп	Номер табору та його дислокація	Ліміт контингенту	Організовано	Ліквідовано	Примітки
1	2	3	4	5	6
1.	№ 186 м. Залуж, Львівська область	15000	24.01 1945	6.06 1945	Передислоковано до м. Сміла
2.	№ 194 м. Сянок, Польща, м. Самбір, Дрогобицька область	10000 8000	24.01 1945	19.10 1945	6.06.1945 р. передислокований до м. Самбора. Контингент передано перевалочній базі НКО СРСР № 261/3605 для комплектування робочих батальйонів НКО
3.	№ 232 с. Гельсендорф, Дрогобицька область м. Стрий, Дрогобицької області	1500	7.04. 1945	25.03. 1948	12.10.1945 р. передислоковано до м. Стрий. Із 31.12.1945 р. ліміт 5000.
4.	№ 275 м. Перемишль, Польща м. Львів	15000	16.10. 1944	17.02. 1949	6.06.1945 р. передислоковано до м. Львова. Із 6.06.1945 р. ліміт 12000. Із 31.12.1945 р. ліміт 13000.
5.	№ 304 м. Станіслав	1500	16.10. 1944	29.11. 1946	30.12.1944 р. передислоковано до м. Сваляви (Закарпатська Україна). Із 30.12. 1944 р. ліміт – 15000. 27.02.1945 р. передислокацію до м. Сваляви відмінено. 27.09.1945 р. передислоковано до м. Чернівців. Згодом відмінено. Із 31.12.1945 р. ліміт – 2700.

Розміщення значних мас військовополонених у фронтових приймально-пересильних, а згодом і в стаціонарних, таборах на території України поставило перед НКВС цілу низку проблем, пов'язаних із медико-санітарним обслуговуванням контингенту нещодавно створених прикордонних таборів для військовополонених у Перемишлі. Велика кількість поранених та виснажених бранців, котрі надходили в тиллові табори на території України, а також незадовільні умови їх утримання породжували стабільно високий рівень смертності. У зв'язку з цим радянське керівництво навесні та на початку літа 1945 р. ухвалює низку рішень про розширення існуючої вже тоді мережі спеціальних шпиталів для військовополонених і створення окремих із них на території українського Прикарпаття. 29 березня 1945 р. Державний Комітет Оборони СРСР прийняв постанову № 7946 сс "Про додаткове виділення евакошпиталів для розміщення поранених і хворих військовополонених". Згідно цього рішення, серед інших подібних установ, утворювались шпиталі в Станіславі (з лімітною наповненістю 500 ліжок) і Коломиї Станіславської області (з лімітом у 700 хворих) [2, прим. 52, арк. 1-1 зв.]. З усього видно, що ці спеціальні лікувальні установи призначалися для обслуговування хворого контингенту таборів у Станіславі, Сянку, Залужі, Гельсендорфі та Перемишлі [Див.: табл. 2]. 4 червня 1945 р. ДКО ухвалює постанову № 8921сс "Про додаткове виділення шпиталів для лікування поранених та хворих військовополонених". На підставі цього рішення НКОЗ СРСР 15 червня передав у розпорядження УПВІ НКВС УРСР 8 спецшпиталів, і серед них одну лікувальну установу в Стрию Дрогобицької області та три у Львові [3, прим. 9, арк. 1-2 зв.]. Шпиталь у Стрию № 5998, лімітною наповненістю у 800 ліжок, мав обслуговувати місцевий табір для військовополонених № 232, а спецшпиталі Львова розгорталися для лікування контингенту стаціонарного табору для військовополонених № 275 та мали лімітну наповненість у 400 ліжок кожний [Див.: табл. 2].

Таблиця 2. Спеціальні шпиталі для військовополонених на території Львівської, Станіславської та Дрогобицької областей Української РСР у 1945 р. [7, с. 400-401, 404]

№ пп	Номер шпиталю та його дислокація	Ліміт контингенту	Організовано	Ліквідовано
1	2	3	4	5
1.	№ 1509, м. Станіслав	500	3.04. 1945	30.01. 1946
2.	№ 2796, м. Коломия, Станіславської області	700	3.04. 1945	22.09 1945
3.	№ 5895, м. Львів	400	15.06. 1945	22.09. 1945
4.	№ 5896, м. Львів	400	15.06. 1945	22.09. 1945
5.	№ 5897, м. Львів	400	15.06. 1945	22.09. 1945
6.	№ 5998, м. Стрий, Дрогобицької області	400	15.06 1945	1.05. 1949

На початку осені 1945 р. масове надходження військовополонених до таборів на території України припинилося. До того ж завдяки лікувально-оздоровчим заходам дещо покращилась санітарно-епідемічна ситуація у таборах для військовополонених. Відтак розпочався вже зворотній процес розформування спецшпиталів. 22 вересня 1945 р. з'явився наказ про розформування чотирьох таких установ у регіоні (№№ 5895-5897 – м. Львів, № 2796 – у Коломій) загальною лімітною наповненістю 1900 ліжко-місць [4, прим. 10, арк. 1 – 1 зв.].

Підводячи підсумки організаційній діяльності НКВС СРСР у контексті розбудови мережі установ для військовополонених в українському Прикарпатті, слід відзначити, що в порівнянні зі східними регіонами УРСР організація на території західних областей республіки мережі стаціонарних режимних об'єктів для військовополонених у 1944-1945 рр. мала суттєві особливості. По-перше, вона відбувалася в специфічних умовах прикордонного регіону та триваючих у країнах Центральної Європи інтенсивних військових дій. По-друге, промислово-ресурсний потенціал західних областей України не був таким значним, як у східних, а відтак обсяги необхідних відбудовчих робіт були не такими масштабними. Саме останнє зумовило бажання влади сконцентрувати в Українській РСР значні контингенти військовополонених саме на сході, а не на заході України.

Джерела і література:

1. Приказы НКВД СССР за 1944 год с № 00908 по № 001530 (27 июля 1944 г. – 30 декабря 1944 г.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. – Ф. 45. – Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС СРСР. – Оп. 1. – Од. зб. 123. – 123 прим.
2. Приказы НКВД СССР за 1945 год с № 005 по № 00699 (5 января 1945 г. – 15 июня 1945 г.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. – Ф. 45. – Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС СРСР. – Оп. 1. – Од. зб. 135. – 131 прим.
3. Приказы НКВД СССР за 1945 год с № 00706/0268 по № 001099 (18 июня 1945 г. – 27 сентября 1945 г.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. – Ф. 45. – Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС СРСР. – Оп. 1. – Од. зб. 137. – 80 прим.
4. Приказы НКВД СССР за 1945 год с № 001105 по № 001560 (27 сентября 1945 г. – 31 декабря 1945 г.) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. – Ф. 45. – Накази, розпорядження НКВС, МОГП, МВС СРСР. – Оп. 1. – Од. зб. 138. – 56 прим.
5. Журнал дислокации лагерей, спецгоспиталей для военнопленных и рабочих батальонов для интернированных бывшей УПВИ МВД УССР за 1943-1951 годы (5 октября 1959 г. – 14 октября 1959) // Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. – Ф. 83. – Фонд облікових документів. – Оп. 1. – Од. зб. 228. – 97 арк.
6. Гуркин В.В. Кровавая расплата агрессора. Потери фашистской германии и ее союзников на советско-германском фронте превышают 10 миллионов человек / В.В. Гуркин, А.И. Круглов // Военно-исторический журнал. – 1996. – № 3. – С.29-36.
7. Потильчак О.В. Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939-1954) / Олександр Валентинович Потильчак. – К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 482 с.
8. Чайковский А.С. Плен. За чужие и свои грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939-1953 гг.) / Анатолий Степанович Чайковский. – К.: Парламентское издательство, 2002. – 503 с.